

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. Елисавета Борисова Вълчинова-Чендова, д.н.
(НБУ, Институт за изследване на изкуствата – БАН),
проф. направление 8.3. „Музикално и танцово изкуство“

на дисертационния труд на
проф. Теодора Валентинова Павлович
за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление
8.3. „Музикално и танцово изкуство“,
докторант към НМА „Проф. Панчо Владигеров“

на тема

„ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВИ НА ДИРИГЕНТСКОТО ИЗКУСТВО“

1. Дисертационният труд на проф. Теодора Валентинова Павлович е разработен в съответствие с нормативните изисквания за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ и е преминал успешно през регламентиранияте процедури на обсъждане, контрол и насочване към защита.

2. Представяне на творческата биография на докторантката

Творческата и педагогическата дейност на проф. Теодора Павлович е активна и професионално високооценена в България и световната хорова общност. Завършва с отличен успех Математическата гимназия „Никола Обрешков“ – Казанлък (1978), след което „Тонрежисура“ (1983) и „Хорово дирижиране“ (1988) в Музикалната академия. Важна роля за нейното професионално израстване имат семейството ѝ – дъщеря е на известната хорова диригентка Петя Павлович (1939 – 2007), основател на първата българска хорова школа в Казанлък, и д-р Валентин Павлович (1935 – 1977), както и проф. Васил Арnaudов, при когото Теодора Павлович учи, а през периода 1989 – 1991 е негов асистент в Академията. След смъртта му е асистент на проф. Георги Робев (1991 – 1997) и главен асистент със самостоятелен клас (1997 – 2000). Академичната ѝ дейност продължава като доцент (2000 – 2007) и професор (2007 досега), ръководител е на катедра „Дирижиране“ (от юни 2016). Води постоянен лекционен курс в СУ „Св. Климент Охридски“ (2000 – 2016), както и курсове за диригенти, майсторски класове, изнася лекции в рамките на различни

международни събития в Германия, Италия, Испания, Франция, Холандия, Гърция, Русия, САЩ, Япония, Китай, Хонг Конг, Тайван, Макао и др. През 2005 е поканена като лектор и водещ на майсторски клас по дирижиране в рамките на Световния симпозиум за хорова музика – Киото, Япония. През 2015 ръководи майсторски клас за диригенти на професионални хорове в рамките на IFCM International Choral EXPO в Макао.

Диригент е на: Софийски камерен хор „Васил Арнаудов“ (от 1991 досега), Смесен хор на Класик ФМ Радио (от 2005 досега), Световен младежки хор Посланик за мир на ЮНЕСКО (2007 – 2008), Камерен хор при БНТ (1986 – 1991).

Реализира концерти и майсторски класове с: Камерния филхармоничен хор на Тайван (2015), Камерния хор на Московската държавна консерватория „П. И. Чайковски“ (2014); с хорове с певци от различни страни в програмите на международни хорови фестивали в Испания, Белгия, Германия, Италия, Хонг Конг, Япония, Израел. Участва във всички престижни музикални форуми у нас, в Австрия, Белгия, Германия, Холандия, Гърция, Италия, Испания, Франция, Люксембург, Румъния, Словения, Сърбия, Япония, Тайван, Израел и др.

Има регистрирани студийни и документални записи за БНР, БНТ и ТВ канали в други страни. Издадени са 6 самостоятелни компактдиска на СКХ „В. Арнаудов“ под нейно диригентство, както и отделни творби с различни хорове, включени в 14 компактдиска, реализирани в България, Германия, Испания, Белгия, Франция и излъчвани от радио и телевизионни компании в различни страни (сред тях са BBC, Deutsche Welle, Радио Ватикана и др.).

От 1997 година е канена многократно като член на международни журита на хорови конкурси в 26 европейски страни, Русия, САЩ, Япония, Китай, Хонг Конг, Тайван.

Публикува статии и студии в различни издания в България, Германия, Ирландия, Италия, Испания, Япония, както и многократно в международните списания за хорова музика *International Choral Bulletin* (издание на IFCM) и *Europa Cantat*. Включена е в международното издание *Who is Who in Choral Music*.

Има активна и обществена дейност: представител на България в Световния хоров съвет; артистичен директор на Международния хоров фестивал „Акад. Петко Стайнов“ – София; артистичен директор на Международния Великденски хоров фестивал – София; член на УС на Фондация „Петко Груев Стайнов“; музикален консултант на Европейската хорова асоциация; член на консултативния съвет на Фондация „Inamogi“ – Япония, Вицепрезидент за Европа на Международната федерация за хорова музика IFCM (2008 – 2014); председател на Артистичната комисия на Световния младежки хор (2010 – 2014); вицепрезидент на Европейската хорова асоциация (2003 – 2006); председател на Артистичната комисия на Европейската хорова асоциация *Europa Cantat* (2003 – 2006); член на УС на Европейската хорова федерация *Europa Cantat* (1997 – 2003); зам.-председател на Съюза на българските музикални и танцови дейци (2005 – 2012); член на УС на Българския хоров съюз (1995 – 2011).

Лауреат е на следните престижни награди: МЕДАЛ за принос – от Велик Приорат България на Ордена на Рицарите Тамплиери от Йерусалим за замисъла и реализацията на Международния Великденски хоров фестивал (2019); „Златен век – звезда“ на МК на Р България (2016); „Сърцето на София“ (2016) – награда на Отдел „Култура“ на СО и на МОН; „Златна книга“ на Европейския съвет на научните и културните общности (2012); „Златна лира“ на СБМТД и МК на Р България (2010); „Златно перо“ на Classic FM Radio (2011); „Златен плакет“ на БХС (2006).

3. Цели и задачи на дисертационния труд

Както е подчертано в увода, мотивация за реализацията на настоящия дисертационен труд проф. Теодора Павлович намира „в необходимостта да се изследва същността на диригентското творчество на базата на психологическата му основа, както и особеностите на когнитивните и другите психически процеси, участващи в реализацията на диригентската дейност“. Работата на диригента, разгледана от най-различни страни, е тема, която я занимава вече повече от три десетилетия (още от времето на написването на нейната дипломна работа на тема „Приложение на някои от принципите на К. С. Станиславски в диригентската практика“, защитена през 1988, с научни ръководители чл.-кор. проф. Генчо Пиръв и проф. Васил Арнаудов). Този интерес се задълбочава през годините и е свързан както с активната диригентска дейност на проф. Теодора Павлович, така и с преподавателската ѝ работа в програмите по специалностите „Хорово и оперно-симфонично дирижиране“ в Националната музикална академия, в семинарите и майсторските класове, които ръководи.

Обект на труда са „процесите, протичащи в съзнанието на диригента от първия поглед към партитурата до последния акорд на вече прозвучалото произведение“. И във връзка с този обект е амбициозната основна цел на изследването – „да разкрие общите психологически закономерности, характерни за всички видове диригентски дейности“, както и конкретните 5 задачи, които проф. Теодора Павлович си поставя. Те обхващат широко поле за наблюдения, като развитието на психологическите изследвания в областта на художественото творчество и специално в областта на музикалното изкуство са коментирани чрез анализа на различните видове процеси – когнитивни, емоционални и волеви, които протичат в съзнанието на диригента във всички фази от неговия творчески акт, разглеждат се тяхното значение и взаимното им влияние. Следващото ниво на анализ е изграждането на авторски хипотези за ролята на различните способности, които правят възможна и ефективна дейността на диригента, въз основа на които са формулирани четири обобщени извода за значението на познанията за психологическата основа на диригентската дейност и приложенията на тези познания при обучението на младите диригенти.

4. Степен на познаване на състоянието на проблема

Респектирана съм от широките познания и ерудираността на проф. Теодора Павлович, от иновативното ѝ мислене. Дори само цитираната в дисертационния труд литература може да бъде критерий за познаването на състоянието на този научен проблем в неговата многоаспектност и дълбочина. Както точно е посочено, библиографията обхваща научни изследвания в областта на психологията на творчеството и музикалната психология от български, руски, западноевропейски и американски автори, монографии, статии и интервюта на изтъкнати диригенти, композитори, музиколози и други дейци от областта на музикалното изкуство – последните са „автентични материали, които представляват основен доказателствен материал за постигане на целта на настоящото изследване“. Всички цитирани текстове – 94 заглавия, са коректно представени и съдържателно интегрирани в изследването, аналитично са коментирани във всички глави на дисертационния труд и са необходимата основа, върху която авторката изгражда своите хипотези и обобщения. Ще подчертая, че преводите на цитираните материали на английски и руски език са авторски.

5. Структура на изследването

Дисертационният труд е структуриран в увод, седем глави, заключение, в което се обобщават резултатите и се формулират основните хипотези и изводи, направени в изследването, библиография, приносни моменти и списък с научни публикации по темата (три). Съдържа общо 158 страници,

Структурата на текста следва вътрешната логика, която разкрива изследователския обект. Първите две глави имат познавателен характер. В първата – „Науката „психология на творчеството“ – исторически предпоставки и развитие“, са представени основни исторически предпоставки за обособяване на интереса към психологията на творчеството като наука, тезисно се проследява интересът към творчеството от древните цивилизации на Индия, Китай, Египет, през Ренесанса, Класицизма и Просвещението до началото на XX век. Като се подчертава относително малкия брой на публикациите конкретно разглеждащи проблемите на психологията на творчеството и „раздвижването“ след средата на XX век, авторката се спира по-специално и на българския опит – изследванията на чл.-кор. проф. Генчо Пиръов, по-късно на проф. Любен Десев и т.н. Един от основните автори за изследването на проф. Теодора Павлович е водещият американски психолог Джон

Гилфорд, създал модел на структурата на интелекта. Посочените 5 признака аргументират обособяването на психологията на творчеството като самостоятелен клон от науката със съответстващата ѝ методология.

Логично във втората глава обект на разглеждане е психологията на музикалното изкуство – като история, развитие и основни трудове в тази област. Коментират се основните научни изследвания в областта на музикалната психология на древните мислители и философи (Демокрит, Аристотел, Платон), от средата на XIX век (Херман Хелмхолц), цялостните трудове от 20-те години на XX век нататък, които дават основание музикалната психология да бъде диференцирана като самостоятелен клон на психологията на художественото творчество. Разграничават се два типа изследвания на психологическата проблематика на музиката в световната научна литература: първите са реализирани най-вече от учени психолози, „които притежават по-голяма или по-малка степен на музикална подготовка (Карл Щумпф, Макс Майер, Волфганг Кьолер, Геза Ревеш и мн.др. по отношение на механизмите на музикалния слух, Карл Сишор, създател на първата цялостна теория за структурата на музикалните способности и др.). Коментирани са изследванията на български учени психолози като проф. Христо Христозов с разработките му в областта на музикалната психология и други, в областта на музикалната естетика и психология – проф. д-р Анастасия Атанасова-Вукова, проф. проф. Веска Цинандова-Харалампиева, доц. д-р Ирина Харалампиева и др. Вторият тип научни изследвания са реализирани от професионални музиканти и са базирани на личен творчески опит (акад. Марин Големинов и проф. д.изк. Димитър Христов в областта на композиторското творчество, проф. Камен Попдимитров по отношение на музикално мисловната техниката в областта на клавирирното изкуство, акад. Андрей Стоянов и най-вече – проф. Тамара Янкова с психологическа теория на клавирирното творчество). Логично специално място имат системата на Станиславски и неговите съчинения „Моят живот в изкуството“, „Работата на актьора над себе си“ и „Работата на актьора над ролята“. Проф. Теодора Павлович въвежда и трудове на автори, които имат отношение към психологическите особености на диригентското изкуство (Йохан Йоахим Кванц в началото на XVIII век с книгата „Опит за наставление по свирене на напречна флейта“, в публикациите на имена като Берлиоз, Вагнер, Малер до Караян, Озава, Добрин Петков, в които откриваме интерес към психологията на диригентското изкуство).

След така широко очертаната проблематика, аргументирана от авторския коментар на цитираните автори – третата глава е посветена на темата „психологически особености на дирижирането като вид художественотворческа дейност“. Тя и следващите глави са център на изследването. Изведени са опции, чрез които се проследяват „различни определения за същността на диригентската дейност. Като особен акцент е подчертана връзката на „съвременните тенденции в психологията, които я свързват с теорията на информацията“ в създадената от Клод Шенън след средата на XX век теория. Централен обект на внимание са „основните психически процеси, които правят възможна диригентската дейност и осъществяването на сложните функции на диригента в тази художествено-информационна верига“. Подробно са разгледани изведените три етапа в диригентската работа: подготвителен, репетиционен и финален. Те са обект на следващите три глави в труда.

В четвъртата глава – „Психо-физиологични основи на диригентската дейност“, са представени психо-физиологичните основи на диригентската дейност, като са разгледани последователно ролята на основните физиологични анализатори: слухов, зрителен и двигателен. Специално ще подчертая изградените три авторски хипотези за психо-физиологичните основи на дирижирането като вид творческа дейност, разгледани в контекста на сложните психо-физиологични процеси, функциониращи при дирижирането, и главните физиологични анализатори: слуховия, зрителния и двигателния. Тези хипотези извеждат активността и динамичното равновесие на двете хемисфери на човешкия мозък като особено важни в диригентската практика, съчетаваща художествено-емоционални и абстрактно мисловни процеси и определят индивидуалните особености на творческия процес при различните диригенти. Така авторката дава свое възможно научно обяснение на разнообразните стилове и методи на работа и на различните форми на взаимодействие между диригента и изпълнителите. Основателно нейното научно обяснение за динамичното равновесие в дейността на двете хемисфери на човешкия мозък в диригентската работа е посочено като принос (№ 3) на дисертационния труд.

В петата глава – „Специфика на психическите процеси и основни когнитивни процеси при дирижиране“, се диференцират психическите процеси – когнитивни, емоционални и волеви, при осъществяване на сложната и многообразна диригентска дейност (принос № 4). Проследени са различните видове усещания, възприятия и представи, функциите и значението на различните категории усещания в дейността на диригента.

Диференцирани са 4 типа усещания (за височина на тона, за неговата сила, за тембъра и за ритъма), за да се анализира ролята на различните компоненти на музикалния усет в диригентската дейност. Възприятието (или перцепцията) е разгледано като „основен психически процес на субективно отразяване на предметите и явленията от действителността в съвкупността на техните свойства и части при непосредственото им въздействие върху сетивните органи“. Анализирани са различните видове възприятия. Представите са разгледани като по-висша степен на познание, а музикалнослуховите представи като компонент от творческия процес при дирижиране. Главната форма на проявление на тези представи е вътрешният слух на диригента. Подробно са разгледани „значението на музикалнослуховите и зрителните представи за изграждането на „палитрата“ на творческите възможности на диригентите и широтата на участващите в творческия акт психически процеси. Като специален акцент са разгледани паметта с нейните различни качества и видовете памет. Аргументиран е изводът, „че за диригентската практика значение имат всички разновидности на паметта. От притежаването и усъвършенстването на паметта в процеса на обучение, а и в цялостната диригентска дейност, зависи до голяма степен качеството и успехът на тази дейност“.

Шестата глава е посветена на „висшите когнитивни процеси“ творческо мислене и въображение. Формулиран е изводът, че диригентското изкуство е „невъзможно без активното и адекватното участие на всички когнитивни процеси, като нивото на подготовка и развитие на способностите на всеки диригент зависи в изключително голяма степен от нивото на познания и уменията на диригента да владее и развива собствените си когнитивни умения и способности“: „Творческото мислене и въображение се проследяват като особено значими и се подчертава тяхната доминираща функция в диригентското изкуство“ (принос № 5).

В седмата глава са разгледани „емоционално-волеви психически процеси“, разгледани в контекста на диригентската дейност. Коментира се значението на емоционалните психически процеси като едни от основните фактори за творческа дейност, разглеждат се въпросите на емоционалния капацитет на диригентската личност, на създаването и развиването на психотехника с цел укрепване на диригентската психическа устойчивост и развиването и емоционалната памет като един от най-важните процеси в изграждането на личността на диригента, волевите психически процеси, които са от

„огромното значение ... за успеха на диригентската работа“. Диференцират се и се анализират две основни групи волеви процеси: свързани с музикалното изпълнение, т.е. участващи директно в творчески процес, и организационни, институционално-управленски и т.н.: „Ролята на емоционалните и волевите психически процеси в диригентската дейност се определя като многопластова и се дефинират различните стресови фактори, както и дълбоката функционална зависимост на тези основни психически процеси с когнитивните“ (принос № 6).

В заключението са обобщени постигнатите резултати на поставените в увода задачи. Направените четири извода (представени синтезирано) подчертават доминиращата роля на когнитивните процеси във всеки етап от работата на диригента, комплексното действие на различните основни когнитивни процеси като задължително условие за добрата и ефективна диригентска дейност, изключителната роля на творческото мислене и въображение и водещата роля на емоционалните и волевите психически процеси във всеки етап от неговата дейност.

6. Приноси на дисертационния труд

Посочените 7 приноса, някои от които вече коментирах, точно обобщават направеното в дисертационния труд. Специално ще подчертая принос № 7, който извежда и научната приложност на текста: изследването „може да послужи като основа за по-нататъшни търсения в областта на психология на диригентското изкуство, както и за създаването на нова учебна дисциплина, която да обогати познанията и развитието на младите диригенти, обучавани в НМА „Проф. П. Владигеров“.

7. Бележки и препоръки

Авторефератът е направен по установения образец и точно и ясно резюмира дисертационния текст.

Като подчертавам още веднъж актуалността на темата и нейното многоаспектно и задълбочено разглеждане, както и научната приложност на изследването, насочено към младите диригенти и преподавателите по дирижиране от различни учебни заведения и към по-широк кръг специалисти в областта на музикалната психология и музикалнотеоретичните науки, препоръчвам текстът да бъде отпечатан като книга.

8. Публикации по темата на дисертационния труд

Свързани с дисертационния труд са посочените три публикации: една в авторитетното издание на световната хорова общност (*International Choral Bulletin*) и две в издания на НМА, включени в Националния референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране¹ (*Алманах на НМА „Проф. Панчо Владигеров“* и *Академичен форум: Интегрална музикална теория*). Текстовете представят важни проблеми от дисертационния труд.

9. Заключение

Удостоверявам, че дисертационният труд е актуален, авторски оригинален и приносен, отговаря изцяло на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ).

Поздравявам авторката и предлагам на уважаемото научно жури **да бъде присъдена** на проф. Теодора Валентинова Павлович за дисертационния труд на тема „ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВИ НА ДИРИГЕНТСКОТО ИЗКУСТВО“ образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 8.3 „Музикално и танцово изкуство“.

20 февруари 2020 г.

Проф. д.изк. Елисавета Вълчинова-Чендова

¹<https://nacid.bg/bg/NRS/>